

ЎРТА АСР ШАРҚ АЛЛОМАЛАРИНИНГ МУСИҚИЙ ҚАРАШЛАРИ

Азимов Даврон Ғайратович

Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти

Педагогика факультети Мусиқа таълими кафедраси ўқитувчиси.

Асадова Севара Раҳматилла Қизи

Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти

Педагогика факултети Мусиқа таълими йўналиши 20/2-гуруҳ талабаси

Аннотация. Мақолада Ўрта Осиё халқларининг бизгача етиб келган мусиқий-шеърий анъаналари, афсонавий қаҳрамонлари, Шарқ қомусий мутафаккирларининг илмий-тарбиявий асарлари, мусиқий жанрлари ҳақида маълумот берилган.

Калит сўзлар: мусиқа, созанда, санъат, афсона, қўшиқ, чолғу, оҳанг, куй, синкрет.

ВЗГЛЯДЫ НА МУЗЫКУ УЧЕНЫХ ДЕЯТЕЛЕЙ СРЕДНЕГО ВОСТОКА ЭПОХИ СРЕДНЕВЕКОВЬЯ

АЗИМОВ ДАВРОН ГАЙРАТОВИЧ

Чирчицкий государственный педагогический институт Ташкентской области, Преподаватель кафедры музыкального образования педагогического факультета.

АСАДОВА СЕВАРА РАХМАТИЛЛА КИЗИ

Чирчицкий государственный педагогический институт Ташкентской области, Педагогический факультет, направление музыкального образования, ученица 20/2 группы

Аннотация. Статья содержит информацию о музыке, поэтических традициях, легендарных героях, научных

и образовательных работах восточных школ, а также музыкальных жанрах Средней Азии, которые дошли до нас.

Ключевые слова: музыка, музыкант, искусство, миф, песня, инструмент, гармония, мелодия, синкретический.

MUSICAL VIEWS OF MEDIEVAL EASTERN SCHDARS

AZIMOV DAVRON GAYRATOVICH

Chirchik State Pedagogical Institute, Tashkent region

Lecturer at the Department of Music Education of the Pedagogical Faculty.

ASADOVA SEVARA RAHMATILLA KIZI

Chirchik State Pedagogical Institute, Tashkent Region

Faculty of Pedagogy, Department of Music Education, student of group 20/2

***Abstract.** The article gives information about music of Central Asia poetic traditions, legendary heroes, scientific and educational works of eastern schools, musical genres, which have reached to us.*

***Keywords:** music, musician, art, myth, song, musical instrument, harmony, tune, sinkretic.*

Мамлакатимиз мустақилликка эришгандан сўнг, ўзбек халқи ўзининг қадимий тарихини, кадриятларини ҳамда бобокалонларининг яратган асарларини ўрганишга кенг имкониятлар эшиги очилди, десак муболаға бўлмайди. Хусусан, Президентимиз Ш.М. Мирзиёев томонидан олиб борилаётган кенг кўламли ислохотлар натижасида бир қатор фестиваль ва кўриктанловларнинг ўтказилиши ўзбек халқининг мусиқа санъатига бўлган эътиборнинг кучайганлигидан далолат беради.

“Халқаро бахшичилик санъати” ва “Буюк ипак йўли” халқаро фольклор мусиқа фестивали, Самарқанд шаҳрида мунтазам ўтказиб келинаётган “Шарқ тароналари” халқаро мусиқа фестиваллари бунга мисол бўлади. Шунингдек, давлатимиз раҳбарининг 2018 йил 28 ноябрдаги “Ўзбекистон Республикасида миллий маданиятни янада ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПҚ-4038-сон қарорига мувофиқ, “Халқ чолғулари ижрочилари”, Мукаррама Турғунбоева номидаги “Миллий рақс ижрочилари”, Ю.Ражабий номидаги “Ёш мақом ижрочилари” республика кўрик-танловларини анъанавий тарзда ўтказилиши бугунги кунда етишиб келаётган ёш созанда ва хонандалар, яъни, санъат аҳлининг ниҳоллари учун очиқ берилаётган кенг имкониятлардан биридир.

Шу ўринда таъкидлаб ўтиш жоизки, Президентимиз Шавкат Мирзиёев «Халқаро бахшичилик санъати» фестивалининг очилиш маросимида нутқ сўзлар экан, бугунги кунда бажаришимиз лозим бўлган вазифаларга алоҳида тўхталиб:

“Хусусан, бахшичилик соҳасида шаклланган ижодий мактаблар, “устоз – шогирд” анъаналарини қайта тиклаш ва ривожлантириш, бахши-шоирлар, фольклоршунос олимлар, ўқитувчи ва мутахассисларнинг ижодий ва илмий фаолиятини ҳар томонлама рағбатлантириш, маданият ва санъат муассасалари қошида бахшичилик тўғараклари ташкил этиш, бахши-шоирлар ижодига кенг йўл очиб бериш, тўй-томошалар, турли байрам ва маданий тадбирларда уларнинг доимий иштирокини таъминлаш, шу йўналишда халқаро ҳамкорликни кучайтириш, ўзаро тажриба алмашишни йўлга қўйиш, бахшичилик санъатини кенг тарғиб этиш учун ахборот-коммуникация технологияларидан, телевидение ва Интернет имкониятларидан самарали фойдаланиш, фольклор асарларининг аудио ва видео вариантларини кўпайтириш мақсадга мувофиқдир” деган эдилар.

Ҳақиқатдан ҳам ўтган давр мобайнидаги тарихга назар солар эканмиз, нафақат тиббиёт, архитектура, маданият соҳаларида эришилган ютуқларнинг кўплигига балки, халқ оғзаки ижодига ҳам катта эътибор қаратилганлигининг гувоҳи бўламиз. Мусиқа ва адабиёт инсон умрининг ажралмас бир қисми бўлиб, аждодларимиз асарларини мутолаа қилиш кўплаб мусиқий-шеърый ижод намуналари билан танишишга, уларни ўрганишга ёрдам беради. Жумладан, Абу Наср Форобий, Аҳмад ал-Фарғоний, Абу Али ибн Сино, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий, Нажмиддин Кавкабий, Дарвиш Али Чангий каби буюк алломаларнинг кўплаб рисолаларида созандалик санъати, мусиқа илми тўғрисида адабиётларда кўплаб маълумотлар баён этилган.

Маълумки, Ўрта Осиё халқларининг мусиқа санъати ва шеърияти бир-биридан ажралмаган ҳолда (синкретик) юзага келган бўлиб, эрамизгача бўлган I минг йилликка тўғри келади. Бу эса ўз навбатида энг қадимий оғзаки

музикий-шеърый ижод намуналарида келтирилган қахрамонлик ва улар ҳақидаги халқ достонлари, қўшиқлар ва поэмалар мажмуи билан характерланади. Жумладан, Широқ, Рустам, Сиёвуш каби афсона ва қўшиқларни бунга ЎзДСМИ хабарлари — 2019/3(11) 61 мисол қилиб келтириш мумкин.

Шунингдек, асрлар давомида авлодданавлодга ўтиб келаётган “Авесто” китобида ҳам аجدодларимизнинг ижтимоий ҳаёти, маънавий дунёси ҳақида кўплаб маълумотлар берилган. Ушбу тарихий асарнинг мазмун-моҳиятида яккахудолик, инсонпарварлик, меҳр-шафқат, меҳнадсеварлик, юртпарварлик ғоялари тараннум этилган бўлиб, ёш авлоднинг маънавиятини тарбиялашда, яратувчанлик ва бунёдкорлигини шакллантиришда хизмат қилувчи энг муҳим манбалардан бири десак, муболаға бўлмайди. Филология фанлари доктори, профессор Қ.Содиқовнинг “Шарқ классик филологияси” деб номланган илк тўпламида маросимларда ижро этиладиган қўшиқлар ҳақида куйидагича маълумотлар келтирилган. “Мовароуннаҳр ва Хуросондаги исломгача бўлган динлар қаторида Кушон (I – IV асрлар) ва Эфталитлар (V – VI аср ўрталари) давлатлари даврида четдан кириб келганбудда ва христиан динлари мусиқа билан бевосита боғлиқ бўлса-да, аммо ватани Хоразм ҳисобланган.

Муқаддас китобнинг энг қадимий қисмларидан “Ясна” аталмиш 17-боби “Готлар”– “Гимнлар” деб номланган. Улар турли маросимларда ижро этиладиган қўшиқларни ўз ичига олади. Қўшиқларни ижро этиш, дуоларни ўқиш, ибодат давомида овозни идора этиш ва ижронинг таъсир кучини ошириш йўллари Зардушт мисолида кўрсатилади. Масалан, “Заратуштра (Зардушт) бола туғилган заҳоти шеърый дуоларни тўрт марта тўхтаб-тўхтаб, ҳар гал овозини баландроқ кўтариб ўқиган”. [1.–Б.41] Шуниси диққатга сазоворки, “Авесто”нинг ўзи ҳам, унинг шарҳлари (Зенд) ҳам милонинг VI асригача тўлалигича оғзаки сақланиб келинган. Жумладан, “Авесто” нинг “Готлари” мусиқа жўрлигида ижро этилиб, дуолар ўз вақтида лозим

мутаносиблик (гармония) билан ва муайян пардаларда (регистр), овозларнинг зарур оҳанглари ва пардаларни тўла сақлаган ҳолда қуйланиши талаб қилинган” [2.–Б.15].

Шу ҳолда авлодданавлодга оғзаки ўтиб келган. Уларнинг муайян овоз оҳанглирига эга эканлиги, яъни “қўшиқоналиги” кўп асрлар жараёнида оғзаки сақланиб қолишига ўзига хос кафолат бўлиб хизмат қилди [3.–Б.36] ва бу оҳанглар асрлар оша яшаб келди”. Турк хоқонлиги (IV – IX асрлар) даврида туркий ҳамда маҳаллий шарқий эроний халқлар аралашуви натижасида туркийлар мусиқий ҳаётининг айрим элементларини ўзлаштириш жараёнлари юз берган.

Жумладан, туркий халқларнинг кўплаб эпик ривоятлари Ўрта Осиё халқлари эпосларининг шаклланишига таъсир кўрсатган. Эҳтимол, туркий кўшиқ-ўзанлардан ўзбек бахшилари кўшиқчилик – поэтик ижодда уларнинг таъсирчан усулларини ўзлаштириб олган бўлишлари мумкин, бу ўзбек фольклорининг хилма-хиллигида, унинг мелодик, соз-оҳангдорлик, айниқса, ритмик оҳангдорлигининг бойлигида кўзга ташланади. VII – VIII асрларда маҳаллий мусиқий-поэтик анъаналар муҳимлашади, оғзаки анъанадаги халқ ҳамда профессионал мусиқа шакллари юзага келади. Барбад (VI – VII) ижоди худди шу даврларга тўғри келади.

У Ўрта Осиёнинг дастлабки бастакорларидан бири бўлиб, унинг номи ҳаётлигидаёқ афсонага айланиб кетган эди. У ўзида кўшиқчи, мусиқага ҳамда юқори бадииятга эга бўлган асарлар муаллифи каби хислатларини мужассамлаштирган эди. Барбад ижоди ҳамда ижрочилик маҳорати шу даражада етук эдики, уни “Ўрта Осиё булбули” деб улуғланган. Эҳтимол, шу сабаб бўлган бўлса керак, ҳар қандай ҳукмдор ўз саройида Барбаднинг ташрифидан мамнун бўлган. У Эрон шоҳи Хусрав II Парвиз саройида энг кўп муддат хизмат қилган. Етук ижодий ва ижрочилик қобилиятига эга бўлган мусиқачи Барбад санъати Яқин ва Ўрта Шарқда жуда машҳур бўлган. Унинг

фаолияти Дақиқий ва Фирдавсий, Низомий ва Алишер Навоий томонидан ниҳоятда самимий ва лирик оҳангларда куйланган.

Барбаднинг бадиҳагўй санъаткорлиги, айниқса, Низомийнинг “Хусрав ва Ширин” достонида қисман бўлса-да маълумотлар берилган [4.–С.7]. Сомонийлар ҳукмронлиги даврида (IX – X асрлар) хўжалик ва маданий ривож асосида ҳукмдорлар саройида адабиёт ҳамда муסיқа санъати ривож топади. Сарой шоирлари ва муסיқачилари ижодида ҳукмдорни улуғловчи қасида, кенг тарқалади. Унинг кириш қисми (насиб) бўлиб, муסיқий чолғу билан, аммо алоҳида хос кечаларда мустақил равишда ҳам ижро этилган. Кейинчалик мустақил ва машҳур жанрга айланган муסיқий-шеърый санъатнинг гўзал шакли – ғазал келиб чиқишига кўра насибга, яъни, лирик муқаддимага боғланади. У даврда ғазални ижро этувчи муסיқачи “мутриб” дейилган. Мадҳ характеридаги муסיқий-поэтик асарлар билан бирга илғор ижтимоий қараш ва кайфиятларни акс эттирувчи кўшиқлар ҳам яратилган. Ўрта Осиё халқлари ҳаётида муסיқанинг беқиёс ўрни ва аҳамиятини муסיқа фанига асос қўйган Шарқ қомусий мутафаккирлари чуқур англаб етишган.

Шахсий ва жамоавий ижоднинг ўрни, таъсири, поэзия ва муסיқанинг бир-бири билан табиий омукталашиш жараёнларига оид муаммоларни дастлаб ҳар томонлама ишлаб чиққан олимлар Абу Наср Форобий (837-950) ва Абу Али ибн Синолар (980-1037) эди. Шу жумладан, муסיқа оғзаки касбий ижод масалалари “Шарқ муסיқа назариясига оид бирмунча жиддий асарлар яратган Форобий илмий меросида муҳим ўрин тутади. Унинг асарлари орасида “Китоб фи ихсо ал-ийқоъ” (“Ритмлар туркумлари ҳақида китоб”), “Китоб фин накра музофа илал-ийқоъ” (“Ритм билан боғланган оҳанглар ҳақидаги китоб”) алоҳида ўрин тутади. Муסיқий-ижодий жараён “Китоб ул-муסיқа алкабир” (“Муסיқа ҳақида катта китоб”), “Калом фи-л муסיқий” (“Муסיқа ҳақида ўйлар”), фундаментал тадқиқот “Китоб фи ихсо ал-улум ва ат-таъриф” (“Илмларнинг келиб чиқиши ва таснифи”) асарларида бош муаммо сифатида ўрганилган.

Форобий мусиқани уч турга ажратади: лаззат етказадиган, ҳис-ҳаяжон ифодаловчи ва тасаввур уйғотувчи. Айни пайтда Форобий “уч хусусиятнинг барчасига эга бўлган мусиқа, шубҳасиз, нисбатан етук бўлади. Бундай мусиқа фақат вокал бўлиши мумкин”, деган эди.

Интервалларнинг жойлашиши, ҳар бир оҳангнинг ўзига хос жаранги билан ажралиб туради. Бири соф мажор, иккинчиси соф минор, учинчиси “минорга яқинлашгандек”, аммо яна бир куй борки, унда мажор ва минор ажратиб бўлмайди. Назаримда, Алишер Навоийнинг беш достони худди ана шундай жаранглайди” [9.–С.284]. Машҳур мусиқашунос олим фаразлари, сўзсиз, асоссиз эмас, зеро, буюк шоирнинг поэтик меросидаги мусиқийлик, унинг мусиқий ижод моҳияти ҳақидаги тушунчалари ўз давридаги мусиқа чолғулари ва мусиқа амалиёти ҳақидаги эслатмалар доирасидан жуда узоқларга чиқиб кетган.

Алишер Навоий мусиқий ижодга чуқур илмий-бадий тавсиф беради. Халқ ҳамда оғзаки профессионал ижод муаммолари шоирни, айниқса, умрининг сўнгги пайтларида кўпроқ қизиқтирган. Бу борада “Мажолис ун-нафоис” (1491й), “Мезон ул-авзон” (1402 йилдан сўнг), “Ҳолати Паҳлавон Муҳаммад” (1493 йилдан сўнг), “Маҳбуб ул-қулуб” (1500-1501) ва бошқа фундаментал асарларда маълумотлар мавжуд. Шарқ фанининг буюк икки арбоби: Форобий ва Ибн Сино каби Алишер Навоий ҳам мусиқани чолғу ва ашулага бўлади, табиийки, бунда устунликни кейингисига беради, зеро, у сўз ва мусиқий фикрни синтезлаштирган ҳолда, янада таъсирлироқ кучга эга бўлади. Мусиқа назарияси ва тарихидан, бастакорлар санъатидан яхши хабардор бўлган ҳамда ўзининг вокал (нақши) чолғу ва (пешравлар) асарларини яратган.

Алишер Навоий ўз поэтик ижодида мусиқий ижод таъсирини сезмаслиги мумкин эмас эди. Мусиқий ижоднинг нисбатан мураккаб муаммоларини ҳал қилишга уринган йирик олимлардан яна бири Мавлоно Нажмиддин Кавкаби Бухорий (1532 йилда ўлдирилган) эди. Кўп қиррали

истеъдод эгаси сифатида у шоир ва олим, созанда, ижрочи ва бастакор бўлиб танилди. Фаннинг кўп тармоқларини қамраб олган илмий ишлари орасида унинг мусиқа назарияси, ритмика ва қофияга оид тадқиқотлари ҳам мавжуд. Айниқса, унинг Бухоро мақомлари асосида мусиқа ва сўз уйғунлиги ҳақидаги тадқиқоти алоҳида аҳамиятга эгадир. Бу кўп йиллик илмий изланишлар натижада унинг “Мусиқа ҳақида рисола”, “Куйларининг турлари” [10.–С.63] сингари асарлари яратилди. Ўрта асрлардаги мусиқий рисолаларда мусиқий ритм икки қисмга, яъни чолғу ҳамда ашулага бўлиб ўрганилган бўлиб, унинг таълимоти шеърят олами билан узвий боғланган ҳолда олиб борилган.

Ёшларимизнинг маънавияти қанчалар етук, ҳар томонлама гўзал бўлса, келажаги буюк юртимиз ҳам кўркам ва ўзга мамлакатлар олдида ўз таровати, санъати билан шу қадар ҳурмат-эътиборга эга бўлади. Ўтган давр мобайнида Шарқ мутафаккирлари томонидан илгари сурилган қарашлар, ғоялар нафақат ёшларнинг онги ва қалбига маънавий озуқа беради, балки, уларнинг маънавий-ахлоқий оламини тарбиялайди, миллий ва умуминсоний қадриятларга бўлган қизиқишларини оширади.

Шунингдек, Шарқ мутафаккирларининг ижодий фаолиятидаги таълим-тарбияга оид ёндашувларни, қарашларни ёш авлоднинг онгига сингдириш усуллари ва воситаларини билиш ҳамда тўғри фойдаланиш зарур. Шунда биз мақсадимизга еришамиз ва бой меъросимиздан унумли фойдалана оламиз.

Адабиётлар рўйхати.

1. Маҳмудов Т. Авесто ҳақида. –Тошкент: Шарқ, 2001. -425 б.
2. Қодиров М. Дин. Авесто ижрочилик. –Тошкент: Нафосат, 1993.
3. Низомов А. Суфизм в контексте музыкальной культуры народов Центральной Азии. Душанбе, 2000. -296 б.
4. Гофурбеков Т.Б. Творческие ресурсы национальной мелодии и их преломление в узбекской советской музыке. – Тошкент: Фан, 1987. -86 б.

5. Хайруллаев М.М. Мироззрение Фараби и его значение в истории философии. –Тошкент: Фан, 1967. -100 б.
6. Фараби. Трактат о музыке. //Курьер ЮНЕСКО, 1973. №6. -46 б.
7. Ибн Сино. Свод науки о музыке. пер. А.В.Сагдеева. Музыкальная эстетика стран Востока. –Москва: 1967. -126 б.
8. Алишер Навоий. Асарлар: XV томлик. IX том. Тошкент: Бадиий адабиёт, 1965. -296 б.
9. Конрад Н.И. Запад и Восток. –Москва: Восточной литературы, 1972. -308 б.
10. Соломонова Т.Е. Вопросы ритма в узбекском песенном наследии. – Тошкент: Фан, 1978. -97 б.
11. M.S. Muxiddinova “Мақтабгача таълим ташкилотларида ахборот-компьютер технологияларини мусиқа тарбияси воситаси сифатида қўллашнинг хусусиятлари” 2020 yil
12. Sh.R. Маҳкамтова “Имконияти чекланган болалар ва ҳар томонлама етук авлодни тарбиялашда мусиқанинг ўрни” 2020
13. Маҳкамтова Sh.R. Таълим жараёнида ўқувчи ва талабалар билимини баҳолаш усуллари ва методикаси // "Экономика и социум" №11(90) 2021//